

MAKK FERENC:

MEGJEGYZÉSEK II. BÉLA TÖRTÉNETÉHEZ

„...Bela Cucus filius Almi ducis ceci
in regem legitime coronatur.”¹

Tanulmányunkban a Kálmán-párt és az Álmos-párt,² illetve e két dinasztia-ág hosszú, több évtizedes, drámai eseményekben bővelkedő harca egyik lényeges fordulópontjának, Álmos fia, Vak Béla trónra kerülésének, az Álmos-ág győzelmének okait, körülményeit tesszük vizsgálódásunk tárgyává, s ennek során arra a kérdésre is választ igyekszünk keresni, hogy melyek voltak azok a főbb társadalmi erők, amelyek fontos szerepet játszottak Vak Béla trónra jutásában.

Sajnos, a külföldi források azon a sablonos szövegen kívül, hogy ti. II. István halála után Álmos herceg fia, Vak Béla került a trónra,³ semmit sem mondanak a hatalom megszerzésének részleteiről.

A magyar krónikából — s itt a XIV. századi krónikakompozícióra gondolunk — erről már többet tudhatunk meg. A krónika két fejezete — a 157. és a 158. — is foglalkozik ide tartozó eseményekkel. A 157. caputban krónikásunk elmondja: a Vak Bélát titokban Magyarországon rejtegető előkelők, miután tanácsot tartottak, együttesen II. István tudomására hozták, hogy Béla, akit az uralkodó már halottnak vélt, él. Midőn erről a király megbizonyosodott, nagyon megörült, mert tudta, hogy neki nincs örököse. Bélának ekkor feleséget szerzett, a szerb I. Uroš (raškai nagy-zsupán) leányát, s szerfelett boldog volt gyermekük, Géza születésekor. Bélát Tolnán helyeztette el, és királyi ellátmányt (regalia stipendia) adott neki.⁴ A 158. fejezetből újból megtudjuk, hogy előkelő emberek hírt adtak Béláról a királynak, mivel ő nagyon bántódott amiatt, hogy ki uralkodjék utána.⁵ Krónikánk idézett helyei szerint tehát Béla herceg azért kerülhetett a trónra, mert ő II. István által kijelölt utód volt.

A szakirodalom általában elfogadja e krónikapaszszusok tudósításának hitelét. A polgári történetírás sajátos módon értelmezte II. Istvánnak a krónika által részletezett „nagyilekűségét”. *Pauler Gyula* szerint „II. István már nem látta többé Bélában átyja ellenségének, vetélytársának fiát, hanem csak az Árpád-ház utolsó gyenge férhajtását, kit a korona megillet”.⁶ *Marczali Henrik* ugyanerről a követ-

¹ EMERICUS SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum Hungaricarum* (továbbiakban: SRH) I. Budapestini 1937. 446.

² A Kálmán-párt, illetve Álmos-párt kifejezések szakirodalmunkban általánosan — és idézőjel nélkül — használt terminusok. L. pl. ELEKES LAJOS—LEDERER EMMA—SZÉKELY GYÖRGY: *Magyarország története I. Az őskortól 1526-jg.* (Egyetemi tankönyv) Bp. 1961. 93. (a vonatkozó részt LEDERER EMMA írta). — E pártokon az Árpád-dinasztia egy-egy tagja (Kálmán és II. István, illetve Álmos és II. Béla) köré csoportosult ama egyházi és világi előkelőket értjük, akik egyrészt képviselői voltak az uralkodó, ill. ellenfele politikájának, másrészt pedig maguk is befolyást gyakoroltak a király és ellenzéke politikájára. E pártokat természetesen nem szabad egyszer s mindenkorra adott összetételű, változatlan struktúrájú hatalmi csoportosulásoknak tekintenünk.

³ ALBINUS FRANCISCUS GOMBOS: *Catalogus fontium historiae Hungaricae* (továbbiakban: Catalogus) I. Budapestini 1937. 28., 90. stb.

⁴ SRH I. 443.

⁵ Uo. 444.

⁶ PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I.*² Bp. 1899. (továbbiakban: PAULER GY.: MNTört. I.²) 238.

kezőket mondja: „így nyert engesztelő megoldást az Árpádok családját annyi ideig dúló testvérharc”.⁷ *Hóman Bálint* szerint „a kiengesztelődés Kálmán és Álmos ivadéka között teljessé lett”.⁸ A marxista történetírásban *Molnár Erik* — más oldalról közelítvén meg a kérdést, s a Kálmán-párt és az Álmos-párt ellentéteire is utalva — úgy foglalt állást, hogy II. István „mintegy bosszút állva a királyi hatalmát megalázó nagybirtokosokon, utódjának Álmos pártjának a jelöltjét... Bélát hívta meg, s így a trónra István halála után (II.) Vak Béla került”.⁹ Újabban pedig *Györffy György* vélekedett oly módon, hogy „1130 körül II. István Tolnában jelölte ki a trónörökösnek deignált Vak Béla tartózkodási helyét”.¹⁰

A továbbiakban éppen azt szeretnénk megvizsgálni, hogy Béla herceg trónra kerülése, az Álmos-párt győzelme vajon valóban II. István személyes érdeme-e, tehát annak a „nemes” gesztusnak az egyenes következménye-e, mellyel a király saját utódává az ellenpárt vezéré¹¹ jelölte.

Úgy véljük, ezt az alternatívát sem a hatalomért két generáción keresztül folyt harc, sem annak brutálisan kegyetlen jellege nem támogatja.

László uralkodása alatt¹² Kálmán és Álmos rivalizálása kapcsán nem hallunk ugyan atrocitásokról, 1098-ban és 1105-ben azonban fegyveres seregek élén állt egymással szemben a rex és a dux. Harcokra ekkor még nem került sor, de 1106-ban, majd 1108-ban az Álmos hívására betört lengyel, ill. német seregekkel már összecsaptak Kálmán csapatai. A krónika még azt is tudni véli, hogy a dömösi monostor consecratioja alkalmából a herceg merényletet készült elkövetni a király ellen.¹³ Kétségtelen, hogy ebben a „gyilkos” küzdelemben az egyik legdrámaibb fordulat 1115-ben következett be,¹⁴ amikor az újból szervezkedő Álmosékra kíméletlenül lesújtott Kálmán: magát Álmost megvakították és ivartalanították,¹⁵ a gyermek Bélát

⁷ MARCZALI HENRIK: Magyarország története az Árpádok korában (1038—1301). SZILÁGY SÁNDOR: (szerk.): A magyar nemzet története II. Bp. 1896. 266.

⁸ HÓMAN BÁLINT—SZEGFÜ GYULA: Magyar történet I.² (a vonatkozó rész HÓMAN BÁLINT munkája). Bp. 1935. 366. (továbbiakban: HÓMAN B.: MT I.²).

⁹ MOLNÁR ERIK: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig.² Bp. 1949. 317—318.

¹⁰ GYÖRFFY GYÖRGY: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. Archaeologiai Értesítő 1970. 204.

¹¹ Arról, hogy ekkor valóban Vak Béla volt az Álmos-párt vezére, több más mozzanat mellett az alább tárgyalandó események: az aradi gyűlés és a Sajó folyó mentén történtek egyértelműen meggyőzhetnek bennünket (SRH I. 446—452.).

¹² L. CSÓKA J. LAJOS: A latin nyelvű irodalom kialakulása Magyarországon a XI—XIV. században. Irodalomtörténeti Könyvtár 20. Bp. 1967. 422. — Kálmán trónra kerülésének valóságos mikéntjét nem tudjuk reprodukálni, az a tény azonban, hogy 1095-ben Kálmán a királyi koronát, Álmos pedig csak a hercegi diadémot kapta, arra enged következtetni, hogy a királyi hatalomért való versengésben Kálmán pártja bizonyult erősebbnek. L. KRISTÓ GYULA: Megjegyzések a dukátus és kora történetéhez. Kézirat. (továbbiakban: KRISTÓ Gy.: Dukátus). Érdemes megemlíteni, hogy GYÖRFFY GYÖRGY szerint (A XII. századi dalmáciai városprivilégiumok kritikájához. Történelmi Szemle 1967. 50.) Kálmánt, aki 1095-ben jutott hatalomra, csak 1096-ban koronázták meg. Ha ez valóban így történt, akkor alkalmasint ezt is a Kálmán és Álmos közötti harc következményének tarthatjuk.

¹³ SRH I. 427—428.

¹⁴ Az 1115-ös datálásra l. PAULER Gy.: MNTört. I.² 224., 471. old. 416. jegyz.

¹⁵ Erre l. Cosmas Pragensis tudósítását: Catalogus I. 807. — A magyar krónika ugyan csak a gyermek Béla megcsönkítésére vonatkozó királyi parancsról szól (SRH I. 430.), ilyen jellegű intézkedésnek azonban elsősorban Álmossal kapcsolatban lehetett igazán értelme — hogy ti. uralkodásra alkalmas utódok nemzésében megakadályozza —, s véleményünk szerint az Álmos-ági krónikás szándékosan cseréli meg itt Álmos és Béla személyét, hogy ezáltal is sötétebb színűre festhesse át Kálmán király alakját. L. HÓMAN BÁLINT: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. Forrástanulmány. Bp. 1925. 106—107.

és néhány hívüket is megfosztották szemük világától; Álmost és Bélát ezt követően az uralkodó a dömösi monostorba számúzta.¹⁶

Mielőtt a később történeteket vennők sorra, érdemesnek látszik Álmosék megvakításával kapcsolatban utalni egy másfél évtizeddel későbbi eseményre. Az aradi országyűlésen Ilona királyné felszólítására II. Béla hívei bosszúból rettenetes vérfürdőt rendeztek királyuk egykori megvakítói között.¹⁷ Ez az incidens világosan kifejezésre juttatja azt, hogy az Álmos-párt, élén a királyi családdal, még Béla trónra kerülése után sem volt hajlandó felejtetni. Részükről a kiengesztelődésnek, a nagyvonalú megbocsátásnak még a leghalványabb nyoma sem volt tapasztalható.

Mindenesetre drasztikus lépésével Kálmánnak sikerült megfékeznie Álmosékat, és sikerült saját fia számára biztosítania a trónt. De a két párt elkeseredett küzdelme néhány évi szünet után ismét fellángolt. 1125 táján Álmos és hívei újból mozgolódni kezdtek. Minden bizonnyal azt a kedvezőtlen közhangulatot akarták a maguk javára fordítani, amely II. István súlyos külpolitikai kudarcai (az 1123. évi halicsi hadjárat s a dalmát városok 1125-ben történt elvesztése)¹⁸ nyomán támadt.¹⁹ Álmosék szervezkedése azonban, feltehetően a király gyors fellépése következtében, eredménytelennek bizonyult. II. István semmivel sem mutatkozott kíméletesebbnek atyjánál.²⁰ A krónikás közlése szerint Álmos herceg ekkor a haláltól való félelmében II. István király szigora elől Bizáncba menekült.²¹ Nyomában egy egész emigrációs folyamat

¹⁶ SRH I. 430.; L. PAULER GY.: MNTört. I.² 224.; HÓMAN B.: MT I.² 363. — Az előzmények alapján logikusnak tűnik ez utóbbi királyi döntés, hiszen az uralkodói székhelytől néhány kilométerre levő Dömösön viszonylag könnyen szemmel tarthatók s alkalomadtán gyorsan elérhetőek voltak a száműzöttek, amit az 1116-ra datált Both fia Benedek-féle merénylet is jól illusztrálhat (SRH I. 430., 431—432.; PAULER GY.: MNTört. I.² 225). — Megjegyezzük még, hogy az 1115. évi eseménnyel hozza kapcsolatba GYÖRFFY GYÖRGY (A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Századok 1958. 52.) Kálmánnak a dukátus intézménye felszámolására vonatkozó intézkedését. A legfrissebb magyar történeti szintézis [MOLNÁR ÉRIK (főszerk.): Magyarország története I.³ 1971. (a vonatkozó részt SZÉKELY GYÖRGY írta, míg az időrendi táblázat GUNST PÉTER munkája; (továbbiakban: SZÉKELY GY.: MOT I.³)] a megvakítást 1113-ra (560.), a dukátus felszámolását pedig 1115-re datálja (74.). E véleményekkel szemben PAULER GY.: (MNTört. I.² 210) és újabban KRISTÓ GY.: (Dukátus) 1106-ra helyezi a hercegség intézményének felszámolását.

¹⁷ SRH I. 446—447.

¹⁸ A Halicsban történetekre I. HODINKA ANTAL: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916. 95.; PAULER GY.: MNTört. I.² 231—232. Az 1125. évi dalmáciai eseményekre I. HEINRICH KRETSMAYR: Geschichte von Venedig I. Allgemeine Staatengeschichte 35. Werk. Götha 1905. 229. és PAULER GY.: MNTört. I.² 232—233.

¹⁹ A magyar krónika az orosz hadjárat kapcsán arról tudósít, hogy még II. István legközelebbi hívei (principes) is elégedetlenek voltak a király politikájával, s ez végül is a hadjárat kudarcát eredményezte (SRH I. 438—439.).

²⁰ A krónika 157. fejezete (SRH I. 442—443.) II. István „rém”-tetteinek valóságos gyűjteménye. A II. Istvánról kialakított igen negatív krónikakép feltétlenül kapcsolatban van azzal is, hogy az Álmos-ági krónikás Álmos és utódai érdekében sötét színben igyekszik feltüntetni a Kálmán-ági királyokat. L. HÓMAN B.: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói 106—107.

²¹ Álmos herceg Bizáncba emigrálásának időpontjáról nem alakult ki egységes vélemény. A szakirodalomban egymás mellett megtalálható az 1109-es, az 1113-as, az 1116-os, az 1125-ös és az 1127-es datálás. Véleményünk szerint Álmos menekülése 1125 táján (tehát mindenképpen II. István uralkodása alatt) történhetett. Emellett szólhat az, hogy a magyar krónika II. István uralkodása idejére teszi az emigrálást, amikor elmondja: „a haláltól féltő Álmos István király elől Bizáncba szökött” (SRH I. 442.). Ugyanílyen értelemben nyilatkozik a bizánci Ióánnész Kinnamosz és Nikétasz Khóniátész is, akik egyértelműen Ióánnész Komnénosz császár uralkodása (1118—1143) idejére helyezik Álmos menekülését [AUGUSTUS MEINEKE: Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum. Corpus scriptorum historiae Byzantinae. Bonnae 1836. (továbbiakban: Kinnamosz) 9—10.; IMMANUEL BEKKER: Nicetae Choniatae Historia. Corpus scriptorum historiae Byzantinae. Bonnae 1835. (továbbiakban: Nikétasz Khóniátész) 24.]. Mivel tudjuk, hogy Álmos herceg 1127 szeptemberében halt meg Bizáncban (l. PAULER GY.: MNTört. I.² 235., 476. old.

bontakozott ki Bizánc irányába. Krónikaszerzőnk ugyanis elmondja, hogy sok magyar II. István kegyetlensége miatt Álmos herceg után ment. Majd megjegyzi, hogy Álmos fiát, Bélát is a király dühöngése miatt kellett titokban rejtegetni.²² Mindez arra vall, hogy az Álmos-párt és a Kálmán-párt ellentétei II. István uralkodása alatt sem csökkentek, s a hatalmon levők a korábbiakhoz hasonlóan a „kemény kéz” politikáját alkalmazták Álmosékkal szemben.

Más krónikahelyek alapján azonban az is nyilvánvaló, hogy a király és hívei nemcsak Álmos pártjával, hanem általában mindenféle ellenfelükkel szemben kegyetlen módon jártak el. Így pl. a krónika 157. fejezetéből egy Christiana nevű úrnő eleven megégetéséről, továbbá szerencsétlen emberek válogatott megkínzásáról értesülünk. A következő fejezet az összeesküvő Iván lefejezéséről, Bors comes száműzetéséről tudósít.²³ Egy másik krónikapasszus szerint a magyarok, midőn értesültek arról, hogy II. István haldoklik, öldösní kezdtek a király felettébb kedvelt besenyő híveit. Miután pedig az uralkodó jobban érezte magát, panaszkodó besenyőnek megígérte, hogy közülük minden egyes legyilkoltért tíz magyart fog megöletni.²⁴ Vagyis a király még halálos ágyán is — minden bizonytalanság utolsó heteiben történhetett ez az incidens — kíméletlen bosszút hirdetett a bizalmas híveit bántalmazókkal szemben.

Ezek az események arról tanúskodnak, hogy az uralkodó osztály vezető csoportja; a Kálmán-párt, élén II. Istvánnal, az országban az állandóan fokozódó terror légkörét honosította meg, s a vitás kérdések rendezése során politikai gyakorlattá nem a békés megegyezést, hanem az ellenfelekkel való könyörtelen leszámolást tette. Ilyen körülmények között módfelett kétséges a király és Vak Béla megható egymásra találásáról szóló krónikapasszus állításának hitele.

Hogy aligha lehetett szó ilyenről, alátámasztja az a tény is, miszerint a Kálmán-pártnak volt saját, hivatalos trónörökös jelöltje. Ezzel kapcsolatban a magyar krón-

433. jegyz.), így az eddig ismertetett adatok alapján az emigráció 1118 és 1127 között zajlott let Ennek az időköznek a szűkítésére alkalmasnak látszik Cosmas Pragensis tudósítása, mely szerint. az 1123-ban bátyja elől menekülő cseh Soběslav feleségét, Adelheidot azaz „Álmos herceg leányát, István pannón király kedvesen fogadta, minthogy rokonának ismerte el” (Catalogus I. 807.). Feltehető, hogy II. István csak abban az esetben fogadhatta *kedvesen* Álmos leányát, ha maga Álmos 1123-ban Magyarországon tartózkodott, s ekkor még II. István számára *ártalmatlan* rokon volt. Továbbá azt is érdemes figyelembe venni, hogy az 1127 nyarán megindult magyar-bizánci háborúval kapcsolatban Nikétasz Chóniatész azt mondja: ennek a háborúnak titkos oka Álmos Bizáncba távozta volt (Nikétasz Khóniatész 24.). Ioánnész Kinnamosz még világosabban fogalmaz: „a hunok királya [II. István] pedig, *mihelyt* értesült a testvérével [Álmossal] kapcsolatos dolgokról, követeket küldött a császárhoz, hogy őt üzzék ki a rómaiak földjéről. Minthogy azonban [erre a császárt] nem tudta rávenni, átkelt az Isztroszon...” (Kinnamosz 10.). A bizánci szerzők közlései alapján joggal vetődhet fel a kérdés: mi indokolhatná egy 1109—1116-os években lezajlott emigrációnak 1127-ben való felszínre kerülését? Nyilvánvaló, hogy egy *veszélyes* politikai menekültet általában nem emigrálása után egy évtizeddel, hanem sokkal hamarabb szoktak kikérni, ill. eltávolítását szorgalmazni. A magyar krónika néhány kitétele viszont egyértelműen bizonyítja azt, hogy Álmos 1125—1127 táján *veszélyes* ellenfele volt II. Istvánnak. Így a krónika nemcsak azt mondja el, hogy „sok magyar is István király kegyetlenkedése miatt” Álmoshoz menekült, hanem arról is értesít, hogy Álmos herceg bizánci területen várost is épített, amelyet róla neveztek el (SRH I. 442—443.), s amely feltehetően az emigránsok központja volt. Mindezeket figyelembe véve a Bizáncba való menekülés legnagyobb valószínűséggel 1125 tájára tehető. L. HÓMAN B.: MT I.² 365.; CSÓKA J. L.: i. m. 200—201.; GUNST PÉTER: Magyar történelmi kronológia. Az őstörténettől 1966-ig. Segédkönyv a magyar történelem tanulmányozásához. Bp. 1968. 28.

²² SRH. I. 443.

²³ Uo. 442—444.

²⁴ Az 1122 után Magyarországra menekült besenyőknek II. István uralkodása utolsó éveiben vitt jelentős katonai és politikai szerepéről l. MAKK FERENC: Megjegyzések II. István történetéhez. Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Középkori Munkabizottságának „Középkori történetírásunk kritikus pontjai” című tudományos ülészakán 1971. nov. 4-én.

nika 158. fejezete a következőkről tudósít: „Mielőtt pedig a király tudomást szerzett volna Béláról, megesküdött az ország, hogy a király után nővérenek, Zsófiának Saul nevű fia uralkodjék”.²⁵ A szöveg interpretálását érintő problémák²⁶ közül azt vizsgáljuk meg: vajon Saul II. István egyetértésével vagy pedig a király beleegyezése nélkül lett-e kijelölt trónörökös?²⁷ Abban a kérdésben, hogy Saul mindenképpen Kálmán-párti jelöltnek tekinthető, a szakirodalom úgyszólván teljes mértékben egyetért.²⁸

Szinte önként vetődik fel: mi indokolhatta azt, hogy a Kálmán-párti főurak már a király életében trónörököst állítsanak? Mindenekelőtt eltalnunk kell arra, amit Álmosék 1125 körüli megmozdulásával kapcsolatban már elmondottunk. A bizánci területen Álmos vezetésével tovább szervezkedő emigránsok állandó veszélyt jelentettek II. István és hívei számára, amelyet csak fokozott az, hogy ekkoriban Magyarország és a bizánci császárság között gazdasági és politikai ellentétek miatt komoly feszültség támadt.²⁹ Így fennállt az a lehetőség, hogy alkalmas időben Bizánc fegyveresen avatkozik be Álmosék érdekében. Nem tarthatjuk véletlennek, hogy az Álmos kitoloncolására vonatkozó diplomáciai manőver kudarc³⁰ után II. István és környezete a háború révén akart nyomást gyakorolni Bizáncre. Mindenesetre az 1125—1127 körüli események rendkívüli élességgel vetették fel a hatalom további sorsának kérdését, ami arra intette a Kálmán-pártiakat, hogy szükség van a trónöröklés problémájának rendezésére.

A magyar krónika 154. fejezetéből ismert, hogy hosszas huzavona után 1120 körül II. István házasságot kötött „a királyság elárvulása és a király magtalansága miatt aggódó főurak” sürgetésére.³¹ Minthogy azonban a házasság mind az ideig meddőnek bizonyult,³² a Kálmán-párti előkelők a király gyermektelensége miatt nem akarták jövőjüket a bizonytalanra bízni. Volt még egy mozzanat, amely szintén kényszerítő hatással volt a trónutódlás kérdésének napirendre tűzésére, s ez pedig II. István

²⁵ „Antequam vero rex Belam scivisset, coniuraverat regnum, ut post regem filius sororis sue Sophie, nomine Saul regnaret.” (SRH I. 444.).

²⁶ Így pl. vitatott a Zsófia és II. István közötti rokonság kérdése. Bár a rokonság fokát minden kétséget kizáróan meghatározni nem tudjuk még sem fogadható el maradéktalanul WERTNER MÓR véleménye, hogy ti, Zsófia semmiképpen sem lehet Kálmán király leánya, hanem csak II. Istvánnak egy távolabbi rokona [I. Az Árpádok családi története. Történeti nép és földrajzi könyvtár II. kötet. Nagy-Becskek] továbbiakban: WERTNER M.: Árpádok) 1892. 218—219.]. Ugyanis egyrészt a latin *soror* főnév *nötestvér* jelentése a középkori latinságban igen jól dokumentálható szótáraink tanúbizonyossága szerint (DU CANGE: Glossarium mediae et infimae latinitatis VII. 1886. 531.; BARTAL ANTAL: magyarországi latinság szótára. Bp. 1901. 621.; E. HABEL: Mittellateinisches Glossar. Paderborn 1931. 373.), másrészt pedig az a mozzanat, hogy Kálmán e leányáról csak a magyar krónika tudósít, még nem feltétlenül jelenti az adat megbízhatatlan voltát.

²⁷ Lényegében az első értelmezés mellett foglal állást többek között MARCZALI H.: (i. m. 266.) ERDÉLYI LÁSZLÓ (Árpádok. A magyar állam, társadalom, művelődés legrégebb története 1301-ig. Bp. 1922. 147.), BARTONIEK EMMA (A magyar királyválasztási jog a középkorban. Századok 1936. 366.), újabban KRISTÓ GYULA [A történeti és politikai gondolkodás elemeinek fejlődése krónikairódmunkban. Kéziratok kandidátusi értekezés (továbbiakban: KRISTÓ GY.: Történeti gondolkodás)]. A második értelmezési lehetőség híve pl. WERTNER M. (Árpádok 219.), PAULER GY. (MNTört. I.² 237.), különösen pedig MOLNÁR E. (i. m. 317.).

²⁸ PAULER GY. szerint „a királyi család hívei” (MNTört. I.² 237.), HÓMAN B. véleménye szerint a király „tanácsosai közül többen” támogatták Saul jelöltségét (MT I.² 366.). Legvilágosabban MOLNÁR E. fogalmaz: „Saul az »ország«, az uralmon levő párt jelöltje volt” (i. m. 317.).

²⁹ L. MARCZALI H.: i. m. 261.; PAULER GY.: MNTört. I.² 234—235.; ACSÁDY IGNÁC: A magyar birodalom története. I. kötet. Bp. 1903. 203—204.; GYULA MORAVCSIK: Byzantium and the Magyars. Bp. 1970. (továbbiakban: GY. MORAVCSIK: Byzantium) 77—78.

³⁰ Erre l. fentebb 21. jegyz.

³¹ SRH I. 437.

³² Uo. 443.

felettebb gyenge egészségi állapota, melyről hazai és külföldi forrás egyaránt említést tesz.³³

Mindezek a tényezők arra készítették a Kálmán-pártot, hogy saját trónörökös állításával a maga részéről mindenféle más próbálkozással szemben rendezettné tekinthesse a hatalom sorsának alakulását a király halála esetén is. Az előzmények alapján legvalószínűbben 1127-ben, feltehetően az év nyarán kitört magyar-bizánci háború³⁴ megkezdése előtt kerülhetett sor arra, hogy a Kálmán-párti urak Saul személyében hivatalos trónörököst névezzenek ki. Figyelembe véve azt, hogy ebben az időben Álmos fia, Béla herceg is Bizáncban tartózkodott,³⁵ jogosnak látszik feltételezni: II. István tudtával és egyetértésével, sőt dezignációja révén lett a gyermek Saul³⁶ hivatalos trónörökös.³⁷

Az ezután bekövetkező események igazolták, hogy a hatalom birtokosainak előrelátása indokolt volt. Iván és Bors comes — egymást nyilván gyorsan követő — akcióiról van szó, melyekről a magyar krónika 158. fejezete a következőket mondja: „Történt pedig az, hogy a királyon súlyos gyengeség vett erőt Egerben, s mindenki úgy látta: halálán van már. Bors ispánt pedig és Ivánt, akiket hiábavaló remény

³³ Uo. 444., 445.; Kinnamosz 11.

³⁴ Nikéasz Khóniátész 24.; PAULER GY.: MNTört. I.² 234.; GY. MORAVCSIK: Byzantium 78.

³⁵ Azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy Vak Béla II. István uralkodása utolsó éveiben hol tartózkodott, a szakirodalomban kétféle vélemény hangzott el. Egyesek azt vallják — egyrészt a magyar krónika ama passzusa alapján, mely szerint Béla herceget előkelő emberek titokban Magyarországon tartották II. István haragja elől (SRH I. 443.), másrészt pedig annak alapján, hogy egy II. Géza korára, 1158-ra, datált hamis oklevél szerint a vak herceget üldöztetése során a pécsváradi szerzetesek kolostorukban rejtették el [GEORGIVS FEJÉR: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis (továbbiakban: CD) III. 2. Budae 1829. 127.; SZENTPÉTERY IMRE: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. 1001—1270. Bp. 1923—1930. (továbbiakban: Reg. Arp.) 93. szám.] —, hogy Vak Béla mindvégig Magyarországon tartózkodott. L. pl. PAULER GY.: MNTört. I.² 238.; MARCZALI H.: i. m. 266.; FERDINAND CHALANDON: Jean II Comnène (1118—1143) et Manuel I Comnène (1143—1180): Les Comnène. Études sur l'empire byzantin au XIe et au XIIe siècles. Paris 1912. 155—156. Ezzel szemben a kutatók másik csoportja szerint Béla herceg apjával együtt menekült Bizáncba. Így vélekedik pl.: У. И. Успенский: История Византийской империи. Том III. Москва—Ленинград 1948. 198.; GY. MORAVCSIK: Byzantium 78. A Müncheni Krónika ama — bizonytalan eredetű — közlése alapján, hogy ti. Béla „servatur occulte in Grecia” (SRH II. Budapestini 1938. 81.; a Müncheni Krónika forrásértékére l. DOMANOVSKY SÁNDOR: A Pozsonyi Krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések. Századok 1905. 528.), úgy véljük, hogy Vak Béla II. István terrorja elől — 1125 táján — apjával együtt Bizáncban talált menedéket, s évekig bizánci területen tartózkodott. Ugyanis nagyon nehezen lenne elképzelhető, hogy a királyi megtorlástól életét féltő Álmos és a hasonló retorzióktól féltő hívei maguk ugyan elmenekültek, de az ifjú Bélát a királyi bosszú szabad prédájául itthon hagyták. Véleményünk szerint azonban fel lehet vetni egy kompromisszumos megoldást is. Feltételezhető, hogy Béla néhány éves bizánci tartózkodás után — még II. István életének vége felé — titokban Magyarországra jött, s itt bizonyos főurak és egyházi személyek, esetleg éppen az ország déli, Bizánc felé eső részén levő pécsváradi kolostorban rejtették el. Maga SZENTPÉTERY IMRE, aki a hamis, 1158. évi pécsváradi oklevelet a 13. század elejére datálja, az oklevél series dignitatumából s a birtokfelsorolás helyneveiből arra következtetett, hogy a hamisított használhattak mintaként II. Géza korabeli oklevelet (SZENTPÉTERY IMRE: Szt. István király pécsváradi és pécsi alapítólevele. Értekezések a történeti tudományok köréből XXIV. kötet 10. szám. Bp. 1918. 35—36., 35—36. old. 1. jegyz.). Ily módon nem zárhatjuk ki azt, hogy Vak Béla pécsváradi rejtégetésének motívuma abból a korból, II. Géza korából származik, amikor még jól ismerhették II. Béla életútjának állomásait. A bizánci emigrációról azonban kénytelenek voltak hallgatni, mert nagyon kényelmetlen lett volna II. Géza korában arra hivatkozni, hogy az uralkodó apja egy időben épp úgy élvezte a bizánci udvar pártfogását, mint II. Gézának Manuél császár által támogatott ellenfelei, Borisz, László és István hercegek. A Béla magyarországi rejtégetését tárgyaló kronikasszussal kapcsolatban hasonlóan vélekedik KRISTÓ GY. (Történeti gondolkodás).

³⁶ Ha elfogadjuk azt, hogy Saul Kálmán király leányának, Zsófiának a fia, akkor 1127-ben még kisgyermek. L. WERTNER M.: Árpádok 219.

³⁷ Már a korai magyar történelem XV—XVI. századi értelmezői, Bonfini (I. Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum Decades. Ed. I. FÖZEL et B. IVÁNYI et L. JUHÁSZ. Tomus II. Lipsiae 1936.

vezetett, az árulók királlyá választották. Mihelyt azonban isten akaratából a király erőre kapott, Ivánt lefejeztette, Bors ispánt pedig gyalázatos módon az udvarból Görögországba üzte, és határozottá lett: annak rokonságából senkit se tartsanak méltónak arra, hogy a királyi udvarba lépjen.³⁸

Mínthogy más forrás nem tesz említést ezekről a hatalomátvételi kísérletekről, így csak a krónika adataira hagyatkozhatunk. Valószínű, hogy Iván és Bors előkelő származásúak voltak, talán nőágon az Árpád-házzal is rokonságban állottak, s ily módon az uralkodó osztály felső rétegéhez tartoztak.³⁹ A *comes* címből talán arra is következtethetünk, hogy a királyi udvarból kiűzött Bors maga II. István kíséretébe tartozott, s feltehetően egészen addig az ideig a Kálmán-párt soraiban foglalt helyet. Nyilván hasonló mondható el Ivánról is. Ezek alapján viszont logikusnak tűnik, hogy az őket királyokká választó árulók (traditores) is ugyanolyan társadalmi állású és azonos politikai nézeteket valló főurak voltak. Eszerint pedig feltételezhető, hogy Iván és Bors királyokká választása mögött a II. Istvánnal elégedetlen Kálmán-párti urak állottak.

Elégedetlenségük bel- és külpolitikai okokra vezethető vissza. A Kálmán-párti urak nem jó szemmel nézhették a besenyők térhódítását II. István környezetében uralkodása utolsó éveiben,⁴⁰ attól tartottak, hogy a király eme új hívei mögött háttérbe szorulnak. Külpolitikai téren pedig a bizánci háború 1128. évi eseményei válthattak ki komoly elégedetlenséget még az uralkodó osztály hatalmon levő frakciójának egy részéből is. Hazai és külföldi forrásaink ugyanis egyaránt arról tudósítanak, hogy a 1127. évi váratlan és sikeres magyar támadást követően 1128-ban Harám mellett a bizánci had katasztrófális vereséget mért II. István seregére. Ennek következtében egyrészt nemcsak az előző évi hadjárat eredményei váltak semmivé, hanem a Szerémség is Bizánc kezére került,⁴¹ másrészt pedig a csata során érzékeny személyi veszteség érte a Kálmán-párt vezető garnitúráját. A csatavesztés eme mozzanatáról is részletesen beszámol mind a magyar, mind a bizánci krónikás.⁴²

Ezek figyelembe vételével Iván és Bors hatalommegszerzési kísérletei datálását illetően legnagyobb valószínűséggel 1128 mellett foglalhatunk állást.⁴³ Ezt más érv is alátámasztja. A krónikából tudjuk, hogy Iván és Bors királlyá választása idején II. István halálos beteg volt.⁴⁴ Az összeesküvők nyilván ezt az időt tartották legalkalmasabbnak tervük kivitelezéséhez. Ugyanakkor bizánci krónikásunk, Ióánnész Kinnamosz az 1128. évi hadiesemények tárgyalása kapcsán arról is megemlékezik, hogy ekkor a magyar király gyenge egészségi állapota miatt nem vehetett részt a háborúban, hanem az ország közepén gyógyíttatta magát.⁴⁵ Ezt viszont a magyar

117.) és Mahmud Terdzümān (BUDENZ JÓZSEF: Táríkh-i Üngürüş azaz Magyarország krónikája című török kézirat ismertetése. A Philosophiai, Törvény és Történettudományi Osztályok Közleménye 1861. 272.) úgy foglaltak állást, hogy II. István jelölte halála esetén Sault királlyá. — Egyebek mellett a XI. századi magyar történelemből vett analógiák is — I. István Pétert (SRH II. 392.), I. András pedig a gyermek Salamont (uo. I. 352—353.) deignálta még életében utódául — bizonyítják, hogy a korai Magyarországon bevett gyakorlat volt trónörökös állítása az uralkodó életében.

³⁸ SRH I. 444.

³⁹ PAULER GY.: MNTört. I.² 238.; LEVELES ERZSÉBET: Miskolc város megváltása. Történelmi és Régészeti Közlemények. Miskolc Thjf. város hivatalos értesítőjének melléklete. 1927—1928. 166—174.; HÓMAN B.: MT. I.² 366.; MOLNÁR E.: i. m. 317.

⁴⁰ Erre l. fentebb 24. jegyz.

⁴¹ SRH I. 441—442.; Kinnamosz 11.; Nikétasz Khóniatész 24—25.; PAULER GY.: MNTört. I.² 234—236.; GY. MORAVCSIK: Byzantium 78.

⁴² SRH I. 441—442.; Kinnamosz 11.; PAULER GY.: MNTört. I.² 236.

⁴³ L. LEVELES E.: i. m. 174.

⁴⁴ SRH I. 444.

⁴⁵ Kinnamosz 11.

krónika ama passzusa erősíti, mely szerint a harámi csata évében a teljes magyar királyi haderő élére egy Setepheil nevű férfit állított az uralkodó.⁴⁶

A bel- és külpolitikai helyzet imént vázolt alakulása azt eredményezte, hogy a Kálmán-párt egy része immár nem érte be oly fenyegetéssel, amilyennel Kozma és társai 1123-ban a halicsi hadjárat során felléptek II. Istvánnal szemben, hanem ténylegesen is eljutott ellenkirályok választásáig. Ama adatból pedig, mely szerint Bors comes a sikertelen püccs után Bizánca menekült,⁴⁷ nem szabad arra következtetni, hogy Iván, különösen pedig Bors akciója mögött az ekkor bizánci területen oltalmat lelt Vak Béla és hívei álltak volna. Egészen természetes ugyanis, hogy a magyar-bizánci háborúskodások időszakában II. István bármiféle ellenfele számára a bizánci birodalom jelentette a legbiztosabb menedéket.

Az Iván és Bors nevével jelzett események elemzése lehetőséget ad egyéb következtetések levonására is. Ezek az akciók mindenekelőtt arról tanúskodnak, hogy II. István uralkodása utolsó éveiben a belpolitikai feszültség állandóan fokozódott. S ez nem is lehetett véletlen, hiszen a politikai érdeklődés középpontjába — a Bizánccal vívott háború mellett — a trón sorsának alakulása, a hatalom birtoklásának a kérdése került. Szemléletesen jut ez kifejezésre a magyar krónikában is, melynek egyetlen röpké fejezetében az 1127—1131 közötti időszakra vonatkozóan négy trónaspiráns (Saul, Iván, Bors, Vak Béla) jelentkezéséről olvashatunk.⁴⁸ Az a tény, hogy Álmos halála után Béla herceg és a Kálmán-párt hivatalos jelöltje, Saul mellett más trónigénylők is színre léptek, mutatja: ebben az időben az uralkodó osztály polarizálódása és megosztottsága az eddiginél nagyobb méreteket öltött.

Iván és Bors kísérleteinek bukása azonban arra világít rá, hogy az ellenkirályok, híveik s hozzátartozóik egy része kiválásával meggyengült Kálmán-párt még mindig erősebb ellenfeleinél. Ugyanakkor az összeesküvők drasztikus félreállítására nemcsak azt juttatta kifejezésre, hogy II. István és hívei milyen görcsösen ragaszkodnak a hatalomhoz, hanem azt is, hogy ők saját jelöltjükön, Saulon kívül nem hajlandók más trónaspiránst támogatni.

A szakirodalom megállapítása szerint II. István 1131. március 1-én halt meg, Vak³Bélát pedig 1131. április 28-án koronázták királlyá.⁴⁹ A két király uralkodása közti viszonylag hosszú — mintegy két hónapos — intervallum első pillanatra feltűnő. Még inkább azzá lesz ez akkor, ha figyelembe vesszük, hogy az 1116. február 3-án elhunyt Kálmánt II. István 1116 februárjában, az 1141. február 13-án elhalálozott II. Bélát pedig fia, II. Géza 1141. február 16-án váltotta fel a trónon.⁵⁰ E példák is bizonyítják, hogy az érdekelt úri csoportok uralkodóváltás esetén általában nem késlekednek, hanem néhány napon belül királlyá koronáztatják jelöltjüket.⁵¹

A II. István és II. Béla közti uralomváltás kronológiájának kérdésében — sajnos — nem lehet egyértelmű következtetésekre jutni. Az 1131. március 1-i és az 1131. április 28-i dátumok közül közvetlen forrásos megalapozottsága csak az utóbbinak van.⁵² Egyetlen kútfőnk sincs viszont, amelyik II. István halálának dátumát napra

⁴⁶ SRH I. 441.; L. PAULER GY.: MNTört. I.² 235.

⁴⁷ SRH I. 444.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ PAULER GY.: MNTört. I.² 239., 476. old. 435. jegyz.; ACSÁDY I.: i. m. 205.

⁵⁰ SZENTPÉTERY IMRE: Oklevéltani Naptár. Bp. 1912. 28.

⁵¹ Az egyházi koronázás királyt kreáló aktusának jelentősége már a kortársak előtt is ismert volt. L. BARTONIEK E.: Századok 1936. 368—369.

⁵² A XIV. századi krónikakompozíció S-krónikacsáládja II. Béla koronázásának dátumául április 28-át, keddet adja meg (SRH I. 446.). Mivel a szóba jöhető 1131-ben április 28-a valóban keddre esett, semmi nem állja útját annak, hogy 1131. április 28-át II. Béla koronázása időpontjának fogadjuk el.

szólóan megadná.⁵³ Közvetett módon megoldást remélhetünk II. Béla király krónikáinkban közölt uralkodási dátumaiból, melyek szerint Vak Bélát 1131. április 28-án koronázták királlyá, s 1141. február 13-án halt meg; uralkodásának időtartama pedig 9 év 11 hónap és 12 nap volt.⁵⁴ A problémát az jelenti, hogy a II. Béla koronázása és halála közti tényleges időtartam (9 év 9 hónap és 15 nap) nem egyezik a krónika által megadott uralkodási idővel. A nyilvánvaló ellentmondás feloldásának többféle módja kínálkozik.

Amennyiben II. Béla koronázásától, 1131. április 28-tól kiindulva számítjuk II. Béla krónikából vett uralkodási idejét, a király halálának dátumául 1141. április 9-et kapjuk. Ez azért nem jöhet komolyan szóba, mert egyrészt a krónika pontosan megadja Vak Béla halálának napi dátumát (1141. február 13, csütörtök), s az S-krónikacsalád [1141.] február 16-ra már II. Géza megkoronázását helyezi,⁵⁵ másrészt pedig II. Béla esetében bizonyos, hogy uralkodásának vége és halála egybeesett.

Ha II. Béla halálától számítjuk vissza a krónika által megadott uralkodási időtartamot, Vak Béla királyságának kezdőpontjaként a problematikus 1131. március 1. jelentkezik. E dátum tehát önmagában véve aligha jelentheti II. István halálának időpontját.⁵⁶

Kétségtelenül igen komoly valószínűsége lehet annak a feltevésnek, hogy II. Béla király — napi dátumokkal is ellátott — epochális napjai helyesek. A krónikában olvasható uralkodási időtartam (9 év 11 hónap és 12 nap) eredhet a krónikás számlási hibájából, de akár paleográfiailag könnyen magyarázható elírás is lehet.⁵⁷

A fentiek alapján úgy látjuk, hogy forrásaink nem adhatnak lehetőséget II. István halála pontos dátumának meghatározására. Ily módon a szakirodalom „adattáblából” következő, II. István halála és Vak Béla koronázása közti majd két hónapos intervallumot sem látjuk bizonyítottnak. Ugyanakkor halvány nyomok arról tanúskodnak, hogy a Kálmán-párt designált trónörököse, Saul túlélte II. Istvánt, s Vak Bélát csak Saul halála után koronázták királlyá.⁵⁸ Megengedhető tehát az a — más szempontból is valószínű — lehetőség, hogy a hatalom birtoklásának kérdése 1131-ben nem az ellentáborok vezéreinek és híveiknek kiengesztelődése révén, hanem a szembenálló erők összecsapása eredményeként dőlt el.

A korábbi szakirodalmi utalásokat követően elsősorban az elmúlt évek történetírása hívta fel nyomatékosan a figyelmet az ideológiai (idoneista, gregoriánus, dinasztikus, legitim eszmék stb.) szerepére a krónikaírás folyamatában.⁵⁹ Eme kutatások

⁵³ Középkori krónikairodalmunk egyértelműen 1114. február 3-ra helyezi Kálmán király halálát (uo. 209., 433.). Az S-kódex családja II. István uralkodásának időtartamát 18 évben és 5 hónapban jelöli meg (uo. 434.). Eszerint II. István elhalálozásának első lehetséges dátuma 1132. július 3. A V-krónikacsalád II. István halálát uralkodása 18. évére teszi (uo. 445.), tehát a király halála — a krónika idézett 1114 februári dátumából kiindulva — 1131 februárja és 1132 februárja közötti időben történt.

⁵⁴ Uo. 452.

⁵⁵ Uo. 453.

⁵⁶ KNAUZ NÁNDOR (Kortan. Hazai történelmünkhöz alkalmazva. Bp. 1876. 510.) úgy foglalt állást, hogy II. István nem március 1-én halt meg, hanem betegsége miatt a trónról lemondott, mégpedig március 1-e körül, ugyanis utóda uralkodását a krónikák e naptól számítják.

⁵⁷ II. Béla valós epochális napjai — 1131. április 28. és 1141. február 13. — között 9 év 9 hónap és 15 nap telt el. Az ennek megfelelő annis novem, mensibus IX diebus XV-ből többszöri másolás után a IX—XI felcserélésével és hanyagul megrajzolt XV forma közvetítésével jöhetett létre a ma olvasható annis novem, mensibus XI diebus XII alak.

⁵⁸ Mahmud Terdzümān kivonatos magyar szövegét l. BUDENZ J.: i. m. 272.

⁵⁹ GERICS JÓZSEF: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22. Bp. 1961.; CSÓKA J. L.: i. m.; MÁLYUSZ ELEMÉR: A Thuróczy-krónika és forrásai. Tudománytörténeti tanulmányok 5. Bp. 1967.; KRISTÓ GY.: Történeti gondolkodás.

eredményeként tisztázódott, hogy egy-egy kor eszmei arculata nagy mértékben befolyásolta egyes királyaink krónikabeli képét. Sikerült kimutatnia a vizsgálódásoknak, hogy pl. I. István királynak minősítése kérdésében a legitim, Péter és Aba Sámuel megítélésében a dinasztikus, Salamon és a hercegek alakjának megrajzolásában a gregoriánus és a legitim szempontok játszottak fontos szerepet. Ezek a kutatási eredmények teljes mértékben bizonyították, hogy krónikásaink igen gyakran részesítették előnyben az eszmeiséget a történelmi hitel rovására. Ezzel magyarázható, hogy a középkori történetírás általában nem a tényleges erőviszonyok eredményeként létrejött helyzetnek tekinti egy-egy király trónra léptét, hanem — az esetleges trónharcoknak, a királyi hatalom megszerzése erőszakos voltának elhallgatásával is — saját kora eszméjének megfelelő elvi alapot igyekszik teremteni a király uralma jogosságának igazolására. Magyarországon a XII. század első két harmadában — tehát az Álmos-ági krónika keletkezésének szempontjából számba jöhető II. Béla, II. Géza és III. István uralkodása alatt is — a legitimista koncepció érvényesült. A legitimizmus Magyarországon — anélkül, hogy a fogalom minden árnyalatára figyelemmel levő, teljességre törekvő meghatározást adnánk — szemlátomást kapcsolatban van a király — előde részéről történő deignáláson alapuló — jogszerű (legitim) koronázásával.

A következőesen legitim felfogás szerint II. Béla csak akkor minősülhet törvényes uralkodónak, ha jogszerű koronázása II. István deignációjára megy vissza. Mivel a krónikában éppen ezt találjuk, lehetetlen nem gondolni arra, hogy talán nem is a való helyzet felett meg ilyen klasszikusan a kor uralkodó eszméjének, hanem a másként lezajlott eseményt eltorzítva, meghamisítva, egy lényegében új, az elvhez igazított történetet koholtak.⁶⁰ Eszerint már csak ideológiai szempontból is valószínűnek kell tartanunk, hogy II. István és Vak Béla krónikabeli kiengesztelődése II. Béla uralma jogosságának igazolása céljából utólag készült fikció.⁶¹

Minthogy az Álmos-ági történetírástól fiktív képet kapunk Béla trónra kerüléséről, s ezzel kapcsolatban külföldi forrásaink sem segítenek, nincs lehetőségünk a hatalom megragadása valóságos mikéntjének felvázolására. Annyi bizonyos, hogy II. István halálát követően az Álmos-párt a hatalomért vívott harcban az adott pillanatban ellenfele fölé kerekedett, és sikerült elérnie, hogy az egyház 1131. április 28-án Béla herceget koronázza az ország királyává. A hatalom sorsának alakulását ebben az esetben is pártok harca s nem pillanatnyi királyi akarat döntötte el.

II. Béla uralkodása első éveinek a magyar krónika 160. és 161. fejezetében megörökített eseményei is erről győzhetnek meg bennünket.

Más helyütt már kísérletet tettünk annak kimutatására, hogy a korábbi felfogástól eltérően a 160. fejezet nem jöhetett létre a 161. fejezet kivonatolása eredményeként, tehát a krónika e két fejezete korai történelmünknek nem azonos, hanem két önálló, egymástól teljesen különböző eseménysorának leírását tartalmazza.⁶²

A 160. caputból megtudjuk, hogy Ilona királyné a királlyal és a hűséges bárókkal való tanácskozás után országos gyűlést hívott össze Aradra, melyen a királyné

⁶⁰ Így pl. feltűnőnek kell tartanunk, hogy a 158. krónikafejezetből Saulról csak azt tudjuk meg, hogy II. István utódává jelölték, s a krónika nem szól többet róla, további sorsáról nem értesülünk. Az az érzésünk, hogy a krónika szándékosan hallgat erről. Talán olyasvalami történt Saullal, aminek elbeszélése esetleg kedvezőtlen színben tüntethette volna fel II. Bélát, s ezért az Álmos-ági szerző jobbnak vélte azt elhallgatni? — Ennek lehetőségét Mahmud Terdzüman — bizonytalan hitelű — tudósítása (BUDENZ J.: i. m. 272.) megadja, l. fentebb 53. jegyz.

⁶¹ KRISTÓ Gy. (Történelmi gondolkodás) sem tekinti Vak Bélát II. István által kijelölt trónörökösnek, a krónika ide vonatkozó passzusait tendenciózus beállítás eredményének tartja.

⁶² KRISTÓ Gyula—MAKK FERENC: Krónikáink keletkezéstörténetéhez. Történelmi Szemle (sajtó alatt).

beszédet intézvén az egész néphez, a király megvakítói elleni bosszúra szólított fel. A király hívei: nemesek, öregek, ifjak, gazdagok és szegények megrohanták az uralkodó megvakításáért felelős bárókat, egyeseket megkötözték, 68 világi előkelőt (prophanos) megöltek, elkobzott vagyonukat a székesegyháznak adták, s a megöltek utódait lajstromba vették.⁶³

Korábban a magyar történelemben már gyűlt össze hasonló, széles társadalmi rétegeket felvonultató *consilium*, melyen a király, a püspökök és az összes főemberek, valamint mérhetetlen tömeg — jóllehet minden faluból csak két vént hívott meg a király — vett részt.⁶⁴ A szakirodalom véleménye szerint ez az I. Béla uralomra jutásakor, 1060—61-ben Fehérvárra összehívott gyűlés azt célozta, hogy az illegitim módon — a megkoronázott Salamon félreállításával — trónra került Béla egyrészt a harcban mellé állt néptömegek bizonyos sérelmeit orvosolja, másrészt pedig a német császár által pártfogolt Salamon támadása esetére minél szélesebb társadalmi erők támogatását nyerve meg magának.⁶⁵ Véleményünk szerint hasonló célzattal, hasonló megfontolás alapján ülhett össze az aradi gyűlés is, melyen különböző társadalmi rétegek vettek részt.⁶⁶ Az 1060—61. évi fehérvári tömeggyűléssel való párhuzam nemcsak az aradi gyűlés 1131. évi tavaszi-nyári — II. Béla megkoronázásához mindenképpen közel eső⁶⁷ — datálását teszi lehetővé, hanem magának, a sokáig kétségbe vont történetnek is belső hitelt kölcsönöz. A nehéz úton trónra jutott II. Béla ezt a nyilvános és széles fórumot is társadalmi bázisa növelésére igyekezett felhasználni.

„Az uralomváltozás a kíséretek, a tanács, az előnyökkel járó vezető tisztségek cseréjét jelenti, ami a hatalom gyakorlásából kiszorított elemek tiltakozását váltja ki.”⁶⁸ A II. Béla trónra lépte és az aradi gyűlés közti — feltehetően rövid — idő még nem adhatott alkalmat az Álmos-pártnak arra, hogy a Kálmán-párti urakat valamennyi számottevő tisztségből kiszorítsák. II. Béla és szűkebb környezete az aradi gyűlés kínálta lehetőséget felhasználva támadott a Kálmán-párt azon régi vezető csoportjára, amelyet vádolni és elmarasztalni lehetett az Álmos és Béla megvakításában való részvételükért. A 68 világi főúr lemészárlásával a Kálmán-párt nem sokkal II. Béla hatalomra kerülése után, még mielőtt sorait rendezhette volna, igen érzékeny veszteséget szenvedett el. A II. István alatti terrorra hasonló módon feleltek Béláék.

⁶³ SRH I. 446—447.

⁶⁴ Uo. 359—360.

⁶⁵ HORVÁTH MIHÁLY: A kereszténység első százada Magyarország Bp. 1878. 351—352.; MARCZALI H.: i. m. 68.; PAULER GY.: MNTört. I.² 108—109.; HÓMAN B.: MT I.² 265.; MOLNÁR E.: i. m. 154., 316.; S. KISS ERZSÉBET: A királyi generális kongregáció kialakulásának történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica XXXIX. Szeged 1971. 9. old. 34. jegyz.

⁶⁶ SRH I. 447.

⁶⁷ HÓMAN B.: MT I.² 366.

⁶⁸ ELEKES LAJOS: A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig. Bp. 1964. 74.

⁶⁹ SRH I. 447—448.

⁷⁰ Catalogus I. 28., 442., III. 1765.

⁷¹ Kinnamosz (117.), Freisingi Ottó (Catalogus III. 1765.) és Albericus monachus Trium Fontium (uo. I. 28.) tudósításainak összevetéséből HODINKA ANTAL [Kálmánfi (Kolománovics) BORIS. Történelmi Tár 1889. 425.] véleményével egyezően arra kell következtetnünk, hogy Borisz csak II. Béla trónra lépte után, tehát leghamarabb 1131 tavaszán ment Bizáncba. Vö. GY. MORAVCSIK: Byzantium 78.

⁷² A császár testvére, Iszaakiosz Komnénosz szebasztokrator éppen az 1130—1132-es években tett több kísérletet arra, hogy magának szerezze meg Bizánc trónját. L. F. CHALANDON: i. m. 17—18., 83—85.

⁷³ Kinnamosz 13—14.; Nikétasz Khóniatész 27.; F. CHALANDON: i. m. 76.; У. И. УСПЕНСКИЙ: i. m. 201—203.; GEORG OSTROGORSKY: Geschichte des byzantinischen Staates München 1963.³ 312—313.

A küzdelem következő — döntő — állomásáról a magyar krónika 161. fejezete adja a legrészletesebb felvilágosítást. Krónikásunk tudósítása szerint a magyarok követek útján hívták a fattyú Boriszt, hogy jöjjön és segítségükkel szerezze meg magának a királyságot, minthogy Borisz vélekedésük szerint Kálmán király fia.⁶⁹ Ugyanakkor külföldi forrásokból is tudjuk, hogy Borisz a magyar trón megszerzésére törekedett II. Béla hatalomra kerülése után.⁷⁰ Borisz, aki Kálmán király házasságtörés miatt elűzött második feleségének, Vlagyimir Monomah kievi nagyfejedelem (1113—1125) leányának, Eufémiának volt a fia, orosz földről 1131-ben⁷¹ Bizáncba ment, hogy célja megvalósításához onnan kapjon támogatást. Ióannész Komménosz császár szívesen fogadta őt, egyik rokonának leányát is feleségül adta hozzá, de konkrét segítséget a bizánci udvar ekkor még nem nyújtott Borisznak. Ez azzal magyarázható, hogy Bizánc számára rendkívül értelmetlen lett volna olyan időben — 1131—1132-ben — ellenséges akciót kezdeni Magyarországgal szemben, amikor egyrészt magában Bizáncban is trónviszályok, pártharcok dúltak, melyek során Ióannész császár trónja többször is veszélybe került,⁷² másrészt pedig a birodalom határainak két legveszélyesebb szakaszán — Kis-Ázsiában és az Adriai-tengeren — a szeldzsukok,⁷³ ill. a normannok⁷⁴ expanzív fellépése következtében igen veszélyes helyzet alakult ki. Borisz elhagyta Bizáncot és III. Bolesław lengyel király udvarába ment, ahol sikerült támogatást szereznie.⁷⁵ Így történhetett, hogy Borisz 1132 nyarán III. Bolesław társaságában lengyel és orosz csapatokkal, melyeket a Boriszhoz menekült magyar urak egészítettek ki, északról betört Magyarországra.⁷⁶

Borisz fegyveres akciójával kapcsolatban az egykori Kálmán-párt nem egységesen foglalt állást. Kétségtelen, hogy teljes mértékben Boriszt támogatták azok a Kálmán-párti magyar urak, akik behívták őt az országra, majd szép számmal csatlakoztak a trónkövetelő seregéhez.⁷⁷ Ők azok, akik ekkor Kálmán és II. István politikai vonalának legkövetkezetesebb képviselői lehettek. A Borisz melletti nyílt kiállásuk ennek legfőbb bizonyítéka.⁷⁸

A Kálmán-párti urak egy másik csoportjával az ország főembereinek azon a tanácskozásán találkozunk, melyet II. Béla hívott össze, s ahol a király feltette a kérdést: vajon szerintük Borisz fattyú-e, vagy pedig Kálmán király fia? A krónika elmondja, hogy a király feltétlen hívei egyértelműen és határozottan Borisz ellen, II. Béla mellett foglaltak állást, kijelentvén: Borisz fattyú, s nem méltó a koronára. A gyűlés résztvevői közül azonban egyesek a király kérdésére kitérőleg, „bizonytalan dolgokat mormogva” válaszoltak. A krónika ezeket az urakat *infidelesnek*, *contradictoresnek*, majd pedig *tráditoresnek* nevezi, s ezzel egyértelműen megmondja,

⁶⁹ F. CHALANDON: i. m. 165—167. — Azt a felfogást, mely szerint Bizánc ekkor azért nem részesítette Boriszt II. Bélával szemben aktív támogatásban, mert ezt a magyar és a bizánci uralkodó család közötti rokoni kapcsolat megakadályozta (Gy. MORAVCSIK: Byzantium 78.), az események későbbi alakulása sem igazolja, hiszen hasonló rokoni kapcsolat ellenére is Manuél Komnénosz császár 1151-ben Borisz érdekében a bizánci hadakat vonultatta fel II. Gézával szemben (Kinnamosz 117.).

⁷⁰ III. Bolesław készségesen segítette Borisz tervei megvalósításában. Erre ösztönözte a lengyel uralkodót a közte és a Kálmán-ági királyok közti több évtizedes szövetség (SRH I. 426—427.; Catalogus I. 477., 490.) és az a tény is, hogy II. Béla családi összeköttetésénél fogva — egyik nővére, Hedvig, Leopold osztrák őrgróf fiának, Albertnek volt a felesége (uo. III. 1765.) — jó kapcsolatban állott a lengyel állam önállóságát veszélyeztető birodalommal [L. TADEUSZ MANTEUFFEL (szerk.): Historia Polski I² Do roku 1764. Cześć I. Do połowy XV. w. Warszawa 1958. 266—227.]

⁷¹ SRH I. 448.; Catalogus I. 135., 442.

⁷² SRH I. 448.

⁷³ Álláspontjukat nagyon világosan juttatta kifejezésre egyik vezetőjük Sámson, aki a követ. kezű szavakat intézte II. Bélához: „Mit csinálsz a királysággal, te nagyon hitvány kutya! Hasznosabb lenne, ha *urad*, Borisz bírná a hatalmat, és te élj kolostorban, miként atyád élt.” (Uo. 450.)

hogy ők nem II. Béla ügyének hívei. Ezek azok a Kálmán-párti urak, akik az aradi események után is II. Béla környezetében maradtak, nem csatlakoztak nyíltan Boriszhoz, de a király kérdésére adott „bizonytalan” válaszaik mutatják kétarcúságukat. E csoport a várakozás álláspontjára helyezkedve, feltehetően a küzdelem végső kimenetelét leste, hogy attól tegye függővé további magatartását. A királyt és híveit azonban ezen álláspont joggal nem elégítette ki, s ezért érhető, hogy „a király és tanácsosai ... szilárdan elhatározták: tüstént legyilkolják az árulókat, nehogy... átpártoljanak Boriszhoz, és ezzel veszedelembé döntsek az országot”. Elhatározásukat gyors cselekvés követte. A gyűlés véres leszámolásba torkollott, melynek során a király hívei leöldösték azokat, akik nem voltak hajlandók melléjük állni. A vérengzés során *Lampert comes* fejét saját testvére hasította ketté, ugyanakkor ölték meg Ákos-nembeli *Moynolth*tal együtt Lampert fiát, *Miklós comest* is.⁷⁹

Ha közelebbről szemügyre vesszük ezeknek a lémészárolt uraknak a politikai pályafutását, akkor kiderül, hogy valamennyien a Kálmán-párt tagjaiként fejtették ki közéleti szereplésüket. Lampert comessel és Miklós fiával II. István 1124. évi hiteles oklevélnek tanúnévsorában találkozunk.⁸⁰ II. István egy másik, szintén 1124-ben kelt diplomája series dignitatumában rajtuk kívül még többek között Magnold⁸¹ — és Ákos — nevét olvashatjuk.⁸² Ez az oklevél ugyan hamis,⁸³ de méltóságlistája hitelesnek tekinthető.⁸⁴ Ami ezeknek a személyeknek társadalmi állását illeti, könnyű helyzetben vagyunk. Az eddigi kutatás Lampert comest és fiát, Miklóst azonosította a bozóki coenobium alapítóival,⁸⁵ márpedig az 1135. évi bozóki oklevél szerint Lampertünk I. László király ismeretlen nevű nővérét vette feleségül.⁸⁶ Ez az adat feljogosíthat bennünket arra, hogy Lampert comest — és természetesen fiát, Miklóst is — igen előkelő család tagjának tekintsük.⁸⁷ Ami Moynolthot illeti, őt a krónika tudósítása alapján — nyitva hagyva a *de genere* kifejezés írásba foglalása időpontjának kérdéséről⁸⁸ — az Ákos-nemzetségbe tartozónak nyilváníthatjuk.⁸⁹ Rokona lehetett tehát annak az Ákos comesnek, aki a hamis 1124. évi oklevél idézett helye alapján II. István udvarának előkelője volt, s akivel azonosnak tekintik azt az *Akusziszt*, aki 1128-ban a harámi csatavesztéskor a bizánciak fogságába esett. Ezt az Akusziszt Kinnamosz a magyarok egyik leghíresebb emberének nevezi.⁹⁰

⁷⁹ Minderre l. uo. 448—449.

⁸⁰ CD II. 81. (Reg. Arp. 51. szám.)

⁸¹ Magnold és Moynolth azonosságára I. PAULER GY.: MNTört. I.² 477. old. 438. jegyz.

⁸² FERDINANDUS KNAUZ: Monumenta ecclesiae Strigoniensis I. Strigonii 1874. 81—82. (Reg. Arp. 54. szám.)

⁸³ FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: Oklevelek II. István korából. Értekezések a történelmi tudományok köréből XVI. kötet. 4. szám. Bp. 1895. 36., 40.; l. még GYÖRFFY GY.: Történelmi Szemle 1967. 51.

⁸⁴ A hamis 1124. évi oklevél méltóságnévsora Lampert, Magnold, Ákos és Miklós comeseken kívül megnevezi még Marcell esztergomi érseket, Gergely, Gervasiust, Felicián, Nana, Ambrosius, Simon, Walter, Fanchuka püspököket és Pál comest. Ha megnézzük a névsor korabeli dokumentált-ságát, akkor látjuk, hogy a püspökök közül csak Fanchukának, a comesek közül pedig Magnoldnak nincs dokumentáltsága. Azaz 14 méltóságviselő közül csak két személy esetében nem rendelkezünk korabeli hiteles okleveles adattal. Ez az arány, oklevélben igen szegény korszakról lévén szó, nagyon kedvező. Eszerint az oklevél series dignitatumája hitelesnek tekinthető. L. FEJÉRPATAKY L.: i. m. 44.

⁸⁵ L. WERTNER M.: Árpádok. 169—174.; PAULER GY.: MNTört. I.² 241.; KARÁCSONYI JÁNOS: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig II. Bp. 1901. 184—185.

⁸⁶ CD VII. 5. 102., 105. (Reg. Arp. 59. szám.)

⁸⁷ KARÁCSONYI J.: i. m. II. 184—185.

⁸⁸ L. GERICS JÓZSEF: A Tatóny-nemzetségről. Adalékok egy krónikahely értelmezéséhez. Történelmi Szemle 1966. 5.; GYÖRFFY GYÖRGY: Egy krónikahely magyarázatához. Történelmi Szemle 1966. 29.

⁸⁹ SRH I. 449.; KARÁCSONYI J.: i. m. I. Bp. 1900. 100.

⁹⁰ Kinnamosz 11.

Magnoldot egyébként már pusztán *comesi* címe alapján is II. István vezető emberei közé lehet sorolni. Ha most felfigyelünk arra, hogy Lampert *comes*t saját testvére ölte meg, ha tudjuk, hogy míg Moynolth szintén a Sajó menti vérengzés áldozata lett, addig rokona, Ákos bekerült II. Béla és II. Géza királyok kíséretébe,⁹¹ akkor plasztikus képet kapunk a szétzilált Kálmán-pártnak már II. István alatt megkezdődött bomlása folyamatáról. A Kálmán-pártnak volt tehát egy olyan csoportja is, amely sem Borisz mellé nem állt, sem nem ingadozott Borisz és Béla között, hanem hátat fordítva korábbi pártállásának — Lampert testvéreinek és Ákosnak példájából kikövetkeztetve — egyértelműen Béla oldalára állt át, s a királynak tetsző cselekedetekkel kívánta elnyerni az új uralkodó kegyét. Nem kétséges, hogy a Kálmán-párt imént vázolt szétzilálódása komoly mértékben hozzájárult Béla hatalomra kerüléséhez és uralma konszolidálásához.

A Borisz és szövetségesei elleni sorsdöntő ütközet 1132. július 22-én zajlott le a Sajó folyó mellett.⁹² Boriszhoz hasonlóan II. Béla is keresett magának külföldi szövetségest. Leopold osztrák őrgróf fiának, Albertnek vezetésével jelentős erőt képviselő osztrák csapatok vonultak fel II. Béla megsegítésére.⁹³ A Sajó menti csatában II. Béla serege súlyos vereséget mért Borisz hadaira, s az ütközet után a király — nyilván a Kálmán-pártiak rovására — gazdagon megjutalmazta híveit.⁹⁴ Ez a katonai győzelem egyúttal azt is jelentette, hogy II. Béla végleg megnyerte a trónért folyó küzdelmet. Az Álmos-párt uralma megszilárdult, s II. Béla uralkodása alatt maga Borisz sem tett több kísérletet a trón megszerzésére. A Kálmán-párt teljes szétverése következtében Kálmán és II. István egykori hívei véglegesen elveszítették azokat a gazdasági és politikai pozíciókat, amelyeket korábban birtokoltak.

Marxista történetírásunk kimutatta, hogy a trónviszályokban, a pártharcokban az uralkodó osztály belső ellentétei jutnak kifejezésre, amelyeknek lényege az, hogy az urak különböző frakciói, világiakat és egyháziakat egyaránt tömörítő pártjai minden eszközzel saját gazdasági és politikai hatalmuk erősítésére és gyarapítására törekcsenek.⁹⁵ Úgy véljük, ezen a ponton érdemes számba venni azokat a társadalmi erőket, melyeknek fontos szerepük volt az Álmos-párt győzelmében.

Nyilvánvalónak kell tartanunk, hogy Álmos halála után Béla herceg mellé álltak azok az emigránsok, akik 1125 táján Álmosékkal vagy utánuk menekültek Bizáncba, s az Álmos alapította macedóniai város volt központjuk. Jogosan tételezhető fel az is, hogy a II. István által barbár módon kivégeztetett személyek⁹⁶ rokonai, hozzátartozói is az Álmos-ág hívei voltak vagy lettek. Aligha lehet kétséges, hogy Iván és Bors támogatói kísérletük bukása után szintén Álmosék oldalára álltak. Bizonyosra vehető, hogy a II. István királyi kegyéből véglegesen kizárt Bors-nemzetség 1128 után csak Vak Béla mellett remélhette elvesztett pozíciója visszanyerését. A II. Bélát támogató úri csoport egy másik részét az 1132-ben megölt Lampert *comes* testvére

⁹¹ WERTNER MÓR: Az Árpádkori megyei tisztviselők. Történelmi Tár 1897. 457.; uő.: Név-magyarázatok. Magyar Nyelvőr 1915. 291.; GYÓNI MÁTYÁS: A magyar nyelv görög feljegyzé-
ses szórványemlékei. Magyar-Görög Tanulmányok 24. Bp. 1943. 14—15.; GYULA MORAVCSIK:
Bizantinoturcica II.² Berlin 1958. 59—60.

⁹² SRH I. 450—451.; PAULER GY.: MNTört. I.² 242—243.

⁹³ Uo.: Catalogus III. 1765. — Ugyanakkor Soběslav cseh fejedelem is II. Béla ügyét pártfo-
golta, s bár ekkor nem vett részt a fegyveres küzdelemben, de 1132 őszén és 1133 elején is támadó-
hadjáratokat vezetett Lengyelország ellen, s ily módon akadályozta meg azt, hogy Borisz lengyel
segítséggel újabb fegyveres kísérletet tehessen a trón megszerzéséért. Uo. I. 136., 442., 532.;
PAULER GY.: MNTört. I.² 243.

⁹⁴ SRH I. 452.

⁹⁵ L. MOLNÁR E.: i. m. 314—321.

⁹⁶ SRH I. 442.

és Ákos comes képviselik. Ezek az előkelők a Borisz elleni küzdelemben is kitartottak II. Béla oldalán, s ez az állásfoglalásuk biztosította, hogy továbbra is a királyi kíséret tagjai maradhassanak. Egészen természetes, hogy a II. Béla ügyét pártfogoló világi csoportjába tartoztak azok az előkelő személyek, akik — az uralkodó házassága révén — I. Uroš raškai szerb nagyzsupán udvarából kerültek Magyarországra. Közülük is kiemelkedik Ilona királyné alakja. A királyné aradi szereplése is mutatja, hogy milyen komoly erőt jelentett II. Béla számára a szerb fejedelmi udvarból vele jött hívek csoportja. Egyébként a királynéval nemcsak a magyar krónikában, hanem több oklevélben is találkozunk, s az oklevelek adatai szintén felhívják a figyelmet a királyné közéleti szereplésének jelentőségére.⁹⁷ II. Béla szerb származású hívei közé tartozik a királyné testvére Beloš is, aki ugyan elsősorban II. Géza uralkodása alatt játszott igen fontos szerepet, de feltehetően már II. Béla idején is a király belső bizalmasainak egyike lehetett.⁹⁸

II. Béla az uralkodó osztály világi részének jelentékeny csoportja mellett élvezte a magyar egyház támogatását is.⁹⁹ Sőt, megkockáztathatjuk, hogy II. Béla egyik legszilárdabb és legkövetkezetesebb szövetségese éppen az egyház volt, amely már azzal is komoly mértékben megkönnyítette II. Béla helyzetét az országban, hogy 1131-ben a vak herceget nem vonakodott királlyá koronázni.¹⁰⁰

Mire vezethető vissza az egyháznak II. Béla melletti állásfoglalása? Ismeretes, hogy Kálmán király komoly erőfeszítéseket tett a központi királyi hatalom erősítése érdekében. Ezek sorába illeszkedik az ország területi, politikai és gazdasági hatalmának megerősítését jelentő dukátus felszámolása. Ugyanilyen jellegű birtokvisszavételi politikája is, melynek célja: erősíteni a királyi hatalom gazdasági alapjait. Az 1100 körüli törvények közül néhány jogilag szentesítette bizonyos eladományozott királyi birtokok visszavételét.¹⁰¹ Az egyik ilyen törvény húsba vágóan sértette az egyház érdekeit, mert kimondta, hogy az egyház birtokában levő fölös halászhelyeket a király visszaveszi magának.¹⁰² Okleveles adataink vannak, hogy e törvény a gyakorlatban is realizálódott.¹⁰³ Véleményünk szerint bizonyos pontokon jól kitapintható, hogy II. István kísérletet tett apja politikájának folytatására. Így a magyar

⁹⁷ Az 1138. évi dömösi oklevél szinte II. Béla társuralkodójaként mutatja be a királynét: „Regnante Serenissimo et uictoriosissimo Rege Bela secundo bone memorie, Almi Ducis filio-cum Elena Regina clementissima, Anno autem Regni eorum VII.” L. SZABÓ DÉNES: A dömösi prépostság adománylevele. Magyar Nyelv 1936. 56. (Reg. Arp. 63. szám.) Hasonló jellegű passzust találunk más oklevélben is. L. ERDÉLYI LÁSZLÓ (szerk.): A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története (továbbiakban: PRT) I. Bp. 1902. 595.

⁹⁸ L. PAULER GY.: MNTört. I.² 250.; MARCZALI H.: i. m. 271.; HÓMAN V.: MT I.² 366., 368.; Јованка Калић: Рашки велики жупан Урош II. Из Зборника радова Византолошког института, књ. XII. Београд 1970. 23.

⁹⁹ Érdekes módon juttatja ezt kifejezésre a krónika azon tudósítása is, mely szerint Vak Béla herceg rejtgetésében és életben tartásában II. István uralkodása alatt egyházi és világi előkelők egyaránt jeleskedtek (SRH I. 443.).

¹⁰⁰ Gondoljunk arra, hogy az egyházi nagybirtokosság vezető alakja, Lukács esztergomi érsek 1162-ben nem volt hajlandó megkoronázni II. Lászlót, s ugyanilyen magatartást tanúsított később IV. Istvánnal és III. Bélával szemben is, akik mindhárman Bizáncból kerültek a magyar trónra. L. PAULER GY.: MNTört. I.² 296—297., 321—322.

¹⁰¹ Minderre l. uo. 178—180.; MARCZALI H.: i. m. 216.; ACSÁDY I.: i. m. 191.; MOLNÁR E.: i. m. 314—315., 331.; SZÉKELY GY.: MOT I.³ 73—74.; KRISTÓ GY.: Dukátus.

¹⁰² ZÁVODSZKY LEVENTE: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: A törvények szövege.) Bp. 1904. 185.

¹⁰³ Az egyik oklevélből megtudjuk, hogy II. Géza visszadja a pannonthalmi apátságnak a győri vizahalászat jogát, melyet attól Kálmán és II. István királyok megfosztottak. [PRT I. 597. (Reg. Arp. 76. szám)]. Más helyről pedig arról értesülünk, hogy Kálmán király megszüntette a szentjebbi egyházat, s birtokait világiaknak adományozta. Erre l. KRISTÓ GY.: Dukátus.

krónikában két helyütt is annak nyomára bukkanunk, hogy II. István országos ügyekben a főurak véleményének figyelembe vétele nélkül járt el. Az első alkalommal a krónikás annak tulajdonítja az 1116-ban Olšava mellett lejátszódott gyászos eseményeket, hogy a király övéi megkérdése nélkül cselekedett.¹⁰⁴ A második esetben Kozma azt veti II. István szemére a királyi tanácsban, hogy a halicsi hadjárat során az uralkodó semmiben sem kérte ki főembereinek tanácsát.¹⁰⁵ Ez a két adat arra enged következtetni, hogy II. István csökkenteni akarta a legfőbb előkelőket magában foglaló királyi tanácsnak¹⁰⁶ az országos politikára gyakorolt befolyását.¹⁰⁷ Bizonyosra vehetjük, hogy a király eme törekvése az egyházi vezetők részéről is ellenkezést váltott ki. Azt is valószínűnek kell tartanunk, hogy az egyházi főemberek nem örülhettek II. István nem-keresztény besenyői növekvő befolyásának a királyi udvarban.¹⁰⁸ S végül van adatunk arra vonatkozóan is, hogy II. István nem engedett apjának az egyházi birtokok visszavételére irányuló politikájából sem.¹⁰⁹ A Kálmán-ági királyok imént felvázolt törekvései azt eredményezték, hogy a magyar egyház kezdettől fogva II. Béla oldalára állt. Ezt a támogatást az uralkodó oly módon viszonozta, hogy hatalomra kerülésének szinte első pillanatától kezdve bőséges juttatásokkal halmozta el az egyháziakat. Említettük már, hogy az Aradon kivégzett Kálmán-párti főurak birtokait a székesegyházaknak adományozta a király.¹¹⁰ A dömösi oklevélből megtudjuk, hogy II. Béla uralkodása első évében a váci püspökség jövedelmének húsz százalékát, mely eddig a királyt illette meg, a dömösi egyháznak adta.¹¹¹ Egy másik oklevél szerint a király 1131 körül a bakonybéli apátság javára hoz döntést annak a 24 sószállító mansiónak az ügyében, akik ismételt kísérletet tettek az egyházi szolgáltatások alóli megmenekülésre.¹¹² II. Béla egyházi szövetségese irányában uralkodása későbbi éveiben is ugyanezt a politikát folytatta. Így 1137-ben a király a pannonhalmi apátság részére tett adományokat.¹¹³ Az 1138 szeptemberéből származó dömösi oklevél szerint a király és a királyné rendbehozatták az Álmos herceg alapította dömösi monostort, és egyúttal bőségesen meg is adományozták azt.¹¹⁴

II. Béla egyházpolitikáját érdekes módon világítja meg az 1135. évi bozóki oklevél.¹¹⁵ A diplomából megtudjuk, hogy II. István uralkodása és Felicián esztergomi érseksége idején — tehát 1127 és 1131 között — Lampert comes feleségével, Zsófiával és Miklós nevű fiával bozóki birtokán monostort építtetett,¹¹⁶ s azt az alapítók javakkal és szolgálónéppel gazdagon meg is adományozták. Az 1135. évi bozóki

¹⁰⁴ SRH I. 435.

¹⁰⁵ Uo. 438.

¹⁰⁶ A királyi tanácsra I. SZILÁGYI LORÁND: A magyar királyi tanács első százada. Levéltári Közlemények. 1940—1941. 166—167.; ELEKES L.: i. m. 58.; SZÉKELY GY.: MOT I.³ 61.

¹⁰⁷ Ennek alapján jellemezte MARCZALI H. II. Istvánt „törvénytelen zsarnoknak”, aki „tanácsra nem hallgatott” (i. m. 267.), s hasonló megfontolások miatt írta MOLNÁR E., hogy „II. István valódi kényúr módjára lépett fel” (i. m. 317.).

¹⁰⁸ L. fentebb 24. jegyz. — Egyébként a besenyők pusztításai során feltehetően az egyházi birtokokat sem kerülték el (I. SRH I. 444—445.).

¹⁰⁹ L. fentebb 103. jegyz.

¹¹⁰ SRH I. 447. — Bár feltehető, hogy ekkor a király világi hívei is kaptak javakat. L. MOLNÁR E.: i. m. 318. MÁLYUSZ ELEMÉR: Az V. István-kori gesta. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 58. Bp. 1971. 24.

¹¹¹ SZABÓ D.: i. m. 206.

¹¹² PRT VIII. 272. (Reg. Arp. 57. szám.)

¹¹³ PRT I. 596. (Reg. Arp. 61. szám.)

¹¹⁴ SZABÓ D.: i. m.

¹¹⁵ CD VII. 5. 100—105. (Reg. Arp. 59. szám.)

¹¹⁶ Uo. 100.

oklevél nem alapítólevél, hanem *conscriptio*, azaz birtokösszeírás.¹¹⁷ Feltételezésünk szerint a monostor fundációjáról 1127—1131 között készült alapítólevél.¹¹⁸ Ha feltevésünk megállja helyét, joggal kérdezhető: mi indokolta alig néhány évvel az alapítólevél elkészülte után a *conscriptio* létrejöttét?

Tudjuk, hogy a monostoralapító Lampert comest és fiát, Miklóst 1132 nyarán, a Borisz elleni csata előestéjén II. Béla hívei lemészárolták.¹¹⁹ A bozóki apátságnak azonban érdekében állott, hogy a II. István híveinek, a II. Béla emberei által legyilkolt fundátoroknak magánoklevelét, s ami a legfontosabb: adományait — mindenféle más irányú követeléssel szemben — az új királlyal megerősíttesse.¹²⁰ Ezzel kapcsolatos az, hogy 1135-ben egy ravaszul megfogalmazott oklevél készült, mely nyilván több ponton is támaszkodott Lampert comesék általunk feltételezett alapítólevelére, mindenekelőtt az adományozott birtokok provenienciáját, s főként az adományozás tényét illetően. Elhallgatta azonban az oklevél a Lamperttal és fiával, 1132-ben történt tragikus eseményeket, minthogy a monostornak nem lehetett érdeke annak továbbörökítése, hogy alapítóit az uralkodó király ölette meg.¹²¹ A monos-

¹¹⁷ L. KUMOROVITZ L. BERNÁT: A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség első korszaka (XI—XII. század). Századok 1963. 11. Másképpen vélekedik pl. KOLLÁNYI FERENC (A magánkegyúri jog hazánkban a középkorban. Bp. 1906. 34—35.).

¹¹⁸ Ha megvizsgáljuk az 1135. évi bozóki oklevelet, akkor feltűnik a monostor konstrukciója datálásának körülményes volta. Az oklevél narrációjában ugyanis a következő kormeghatározást találjuk az építés idejére vonatkozóan: „glorioso rege Stephano secundo regnante, Foeliciano vero venerabili viro A. Episcopo Strigoniensi existente” (CD VII. 5. 100.). A gyanút elsősorban Felician esztergomi érsek nevének kormeghatározóként való felhasználása, továbbá a datálás szerkezete táplálja. Teljesen azonos jellegű és szerkezetű kormeghatározásokat figyelhetünk meg a II. István korabeli, s KUMOROVITZ L. B. (i. m. 11—13.) által „királypecsétes magánszerkesztésű okleveleknek” tekintett diplomákban. Így az 1121-ből származó Ogiuz-féle oklevélben a következő időmeghatározást olvashatjuk az évszám-megjelölés után: „regnante gloriosissimo ac victoriosissimo rege Stephano, antistite vero Vesprimiensi sedis venerabili Matheo existente”. (L. SZENTPÉTERY IMRE: Az almádi monostor alapító oklevele II. István korából. Magyar Nyelv 1927. 361.) Acha veszprémi jobbágy II. István korában keletkezett oklevele — évszám-megjelölés nélkül — a következő kormeghatározással kezdődik: „Rege gloriosissimo Stephano secundo Vngariam gubernante Ambrosio quoque episcopo Geurensi existente” [l. FEJÉRPATAKY L.: i. m. 17. (Reg. Arp. 52. szám.)]; a Fila adományáról szóló s éppen 1127—1131 között keletkezett oklevélben az invocatio után — s ugyancsak évszám-megjelölés nélkül — a következő datálási formula található: „Regnante uictoriosissimo rege Stephano, archiepiscopatus autem dignitatem obtinente domno Feliciano, Wezprimiensi vero presule meo uenerabili Nana, curiali quoque comite Georgio” [FEJÉRPATAKY L.: i. m. 19. (Reg. Arp. 53. sz.)]. E példák alapján talán gondolni lehet arra, hogy az 1135. évi bozóki oklevelet egy, az Ogiuz-, Acha- és Fila-féle diplomák jellegével szoros rokonságot mutató magánoklevél előzte meg. Ennek az oklevélnek a keletkezési idejét 1127 (Felician esztergomi érseksége kezdete) és 1131 (II. István halála) közé tehetjük, vagyis teljesen azonos korú a Fila-féle oklevéllel, s ily módon a XII. század első fele korszerű oklevél típusának megfelelően ez is királyi pecséttel ellátott magánoklevél volt. Ennek az alapító oklevélnek a kormeghatározása átkerült az 1135. évi birtokösszeíró oklevél narrációs részébe. — A bozóki monostor bencés jellegére l. SÖRÖS PONGRÁC: Az elenyészett benczés apátságok. PRT XII. B. Bp. 1912. 182—183.

¹¹⁹ SRH I. 449.

¹²⁰ A kérdésre általában l. MÁLYUSZ ELEMÉR: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. 30—32.

¹²¹ Ellentmondani látszik ennek a ténynek az, hogy egy 1135. évi hamis oklevélben Lambert nevű bodrogi ispánt találunk a méltóságnévkorban [PRT VIII. 274. (Reg. Arp. 60. szám.)]. Ám nemcsak az oklevél egészével, hanem series dignitatumával kapcsolatban is komoly kifogások merülnek fel. Így pl. az itt szereplő 12 tisztségviselő közül mindössze négy személy neve fordul elő más, egykorú hiteles oklevelekben. Azután kortévesztő mozzanat Heidrik soproni comesként való szerepeltetése, mivel ő és Wolfer nevű testvére csak II. Géza uralkodása alatt jött Magyarországra. (L. PAULER GY.: Szent-István és alkotmánya. Századok 1879. 26., 26. old. 4. jegyz.; KARÁCSONYI J.: i. m. II. 144—145.) S végül a méltóságnévkorban előforduló *magister tavarnicorum* kifejezés 1135-ös használata anakronisztikus, mivel a kifejezést első ízben 1214-ből tudjuk dokumentálni, s a tárnokmesternek megfelelő funkció viselőjét a XII. században *camerarius*nak, ill. *comes camerae*nek ne-

tornak birtokai megerősítésére irányuló törekvése teljes mértékben egybeesett II. Béla politikai célkitűzésével. Emellett II. Béla politikai tőkét kovácsolhatott magának ebből az esetből, hiszen amíg a Kálmán-ági királyok még attól sem riadtak vissza, hogy az egyházaktól javakat és jogokat vegyenek el, addig az Álmos-ági király még a vele szemben ellenséges magatartást tanúsító fundatorok donatióját is megerősítette az egyház javára.

Néhány elszórt adat segítségével az is megállapítható, hogy II. Béla aktívan támogatta a katolikus egyház ideológiai terjeszkedését. Külföldi forrásból arról értesülünk, hogy 1139-ben a király igen barátságosan fogadta Ottó bambergi püspök követét, s komoly értékű adománnyal segítette a püspök pomerániai térítő tevékenységét.¹²² Ugyanakkor az egyház hazai befolyásának erősítését célozta II. Bélának az a kísérlete, hogy az osztrák területen 1135-ben meghonosodott cisztercita rendből szerzeteseket telepítsen Magyarországra. Tervét azonban csak II. Gézának sikerült megvalósítania Cikádoron.¹²³

Más magyar királyokhoz hasonlóan II. Béla is szívesen bízott diplomáciai feladatokat egyházi főemberekre. Így 1131 júliusában Felicián esztergomi érsek közreműködésével állt helyre a béke II. Béla és Konrád salzburgi érsek között.¹²⁴ 1134-ben a király Péter püspököt küldte követként Lothár német császárhoz, akitől a Boriszt támogató III. Bolesławval szemben kért segítséget.¹²⁵ 1137-ben II. Béla hazahozatta atyja tetemét Bizáncból. Az akció lebonyolításával Fulbert püspök személyében egyházi embert bízott meg a király.¹²⁶ Érdekes a spalatói érsekség sorsának alakulása II. Béla uralkodása idején. Miután 1136-ban Spalato magyar fennhatóság alá került, a spalatói érseket az esztergomi érsek nevezte ki, holott ez mindenkor a római pápa jogkörébe tartozott. II. Béla támogatta a magyar egyház befolyási körének kiterjesztését, mert ez tökéletesen megfelelt a déli irányú magyar feudális expanziós törekvéseknek is.¹²⁷

*

Összefoglalásul megállapíthatjuk: Vak Béla nem királyi kegy jóvoltából jutott a trónra, hanem annak következtében, hogy a hatalomért vívott harcban a pártok közötti erőviszonyok az Álmos-párt javára tolódtak el. Béla trónra kerülését elősegítette az, hogy ellenfele, II. István uralkodása utolsó éveiben a Kálmán-párt igen erős bomlásnak indult. Ez nemcsak abban jutott kifejezésre, hogy egyes Kálmán-párti urak II. Istvánnal szemben 1128-ban ellenkirályokat választottak, hanem abban is, hogy a Kálmán-párt egy része a küzdelemben végül is saját pártjával szemben Béla ügyének támogatója lett. A magyar egyház a Kálmán-ági királyok egyházi érdekeket sértő politikája miatt szintén Béla mellé állt, s a Bizáncot is megjárta vak herceget koronázta az ország királyává. II. Béla uralkodása alatt az egyház mindvégig a király hű szövetségese maradt. A győztes II. Béla és pártja előbb az 1131. évi aradi gyűlés alkalmával, majd pedig 1132-ben — vereséget mérve a trónkövetelő Borisz seregére — teljesen szétverte a Kálmán-pártot és véglegesen konszolidálta uralmát

vezték (I. WERTNER MÓR: Az Árpádkori udvari tisztviselők sorozata. Történelmi Tár 1899. 659.). Ilyen alapon tehát magának Lambert bodrogi comesnek a léte is bizonytalan, Lampertünkkel való azonosítása pedig szóba sem jöhet.

¹²² Catalogus III. 2559.

¹²³ PAULER GY.: MNTört. I.² 364.; BÉKEFI REMIG: A cikádori apátság története. Pécs 1894. 4—5., 28.

¹²⁴ Catalogus III. 2326.; A datálásra I. PAULER GY.: MNTört. I.² 239., 476. old. 436. jegyz.

¹²⁵ Catalogus I. 442.

¹²⁶ SRH I. 443.; Catalogus I. 443. stb. L. PAULER GY.: MNTört. I.² 248.

¹²⁷ Uo. 244—245.

Ferenc Makk:

REMARQUES SUR L'HISTOIRE DE BÉLA II

Vers la fin du règne de Ladislas Ier (de 1077 à 1095) les deux grands groupes de la classe féodale dirigeante se rangeaient derrière Coloman et Álmos, prétendants au trône (neveux du roi). Chaque groupe s'efforçait d'agrandir son pouvoir politique et économique. Arrivé au pouvoir, le parti de Coloman étouffait cruellement plus d'une fois, sous le règne de Coloman (de 1095 à 1116) et de son fils, Étienne II (de 1116 à 1131), les tentatives de saisir le pouvoir du parti d'Álmos et de son fils, Béla l'Aveugle qui, en 1131, devint roi de Hongrie. Selon la conception en vigueur de l'historiographie hongroise, celui-ci put parvenir au trône parce que Étienne II le désigna officiellement son successeur.

L'auteur de cette étude a essayé de prouver que ce ne fut pas grâce à la bienveillance royale que Béla l'Aveugle pût monter sur le trône, mais par suite des changements survenus en faveur du parti d'Álmos. Pendant les dernières années du règne d'Étienne II, à cause de problèmes de politique intérieure et extérieure, le parti de Coloman commença bien à se décomposer, ce qui facilitait l'avènement de Béla au trône. Un signe de ce processus-là fut qu'en 1128, un groupe des seigneurs, partisans d'Étienne II avait même élu rois des prétendants à la couronne. L'Église hongroise adhéra, elle aussi, à Béla l'Aveugle, à la suite de la politique des rois de la branche de Coloman; en couronnant celui-là roi de Hongrie, l'Église est restée alliée fidèle du roi pendant tout le règne de Béla II (de 1131 à 1141). D'abord en 1131, à l'assemblée d'Arad, ensuite en 1132, l'emportant sur l'armée du prétendant Borisz, le vainqueur Béla et son parti dispersèrent complètement le parti de Coloman et confirmèrent définitivement leur pouvoir.

Ф. Макк:

ЗАМЕЧАНИЯ К ИСТОРИИ БЕЛЫ II

К концу правления Ласло I (1077—1095) две большие фракции венгерского феодального господствующего класса сплотились вокруг двух претендентов (двоюродных братьев короля) на престол: вокруг Коломана и Альмоша. Обе группировки стремились распространить свою экономическую и политическую власть. Партия Коломана оказывалась более сильной; во время правления Коломана (1095—1116) и его сына Иштвана II (1116—1131) она несколько раз подряд подавляла попытки — направленные на захват власти — партии Альмоша, озглавленной Альмошем, а позже его сыном Белой Слепым. В 1131 г. на венгерский трон возвели Белу Слепого. По господствующему в венгерской историографии мнению Бела Слепой мог вступить на престол потому, что официально Иштван II именно его назначил своим преемником.

Автор настоящей работы делает попытку доказать, что Бела Слепой занял венгерский престол не вследствие королевской воли, а в результате изменений в соотношениях сил партий — в пользу партии Альмоша.

Вступлению на престол Белы содействовал тот факт, что в последние годы правления его противника, Иштвана II — из-за проблем во внешней и внутренней политике — партия Коломана начинает сильно распадаться. Об этом свидетельствует уже и то, что в 1128 г. часть феодалов партии Коломана избрала своих королей. И венгерская церковь — из-за политики королей линии Коломана — поддерживала Белу Слепого, его возвела на престол страны; во все время правления Белы II (1131—1141) она являлась верным союзником короля. Победоносный Бела раньше, во время заседания Собора в 1131 г. в городе Арад, и позже, в 1132 г. нанес поражение армии претендента на престол Бориса, полностью разбил партию Коломана и окончательно консолидировал свою власть.